

В.О. Цибок

БЮДЖЕТНА ПІДТРИМКА РОЗВИТКУ АПК З ВИКОРИСТАННЯМ МЕХАНІЗМУ ЗДЕШЕВЛЕННЯ КРЕДИТІВ

У будь-якій державі й за будь-якого ладу сільське господарство є життєво необхідною галуззю народного господарства, оскільки воно покликане задовольняти потреби кожної людини. Від ефективності функціонування аграрного виробництва значною мірою залежить фінансова стабілізація країни, підвищення добробуту народу, становлення цивілізованої державності, зміцнення політичної єдності нації. Досвід розвинутих країн переконує, що основним підґрунтям їхнього економічного успіху є забезпеченість агропромислового комплексу фінансовими ресурсами. Адже понад 80 % фонду споживання формується за рахунок агровиробництва, у ньому сконцентровано близько 1/3 основних виробничих фондів, виробляється понад 1/3 ВВП та 2/3 продуктів харчування, при цьому один працівник АПК забезпечує роботою 8 осіб в інших галузях економіки¹.

Однією з головних причин нинішньої кризи в аграрному секторі України, на мою думку, є послаблення ролі державної підтримки й бюджетного регулювання агросфери, відсутність наукової концепції реформування та непродуманість аграрних перетворень.

Для того, щоб кредитна політика держави мала реальний вплив на кредитний ринок, вона повинна відповідати певним вимогам. Для сільського господарства такою основною вимогою вважається вартість кредитних ресурсів. Незважаючи на загальний високий рівень процентних ставок для усіх господарських структур, сільськогосподарських підприємств, враховуючи підвищений ризик господарювання, вартість кредитних ресурсів була ще вищою.

Наприклад, за 1997 р. середньорічна процентна ставка за надані аграрним підприємствам АКБ "Україна" кредити становила 43,2 %, у той час як заготівельним організаціям — під 35,4 %, транспорту і зв'язку — під 31,3 %, а промисловим підприємствам кредити надавалися під 8 %².

Наслідки такого підходу до кредитування сільськогосподарського виробництва нині загальновідомі. Практично припинилися надходження кредитних ресурсів в аграрний сектор.

У 1998 р. аграрні підприємства одержали 325 млн грн кредитів, у 1999 р. — 390 млн грн, що дорівнює 10 і 13 грн у розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь і становить 1,6 та 1,2 % щодо витрат виробництва. Абсолютна більшість сільськогосподарських товаровиробників взагалі не отримувала кредитів.

Оскільки потреба в кредитних ресурсах для сільськогосподарського виробництва має об'єктивний характер, за їх відсутності з'явилося інше джерело — кредиторська заборгованість, питома вага якої з 19 % у 1991 р. зросла до 78 % у 2000 р. Склалася парадоксальна ситуація, коли виробнича діяльність фінансується головним чином за рахунок кредиторської заборгованості,

а кредитів, які мають бути для підприємств галузі основним джерелом фінансування, практично немає. Ситуація стала критичною, що вимагало адекватних дій від урядових структур.

Вихід було знайдено через механізм здешевлення кредитів шляхом часткової компенсації процентних ставок за рахунок бюджетних коштів, але чи достатньо ефективний він, щоб повною мірою виправити існуючу ситуацію?

Останніми роками проблеми бюджетного регулювання агропромислового комплексу досліджували такі відомі українські вчені – фахівці у галузі міжнародної та регіональної економіки, як: М.Я. Дем'яненко, А.М. Кандиба, Д.В. Полозенко, С.С. Гасанов, М.Г. Чумаченко, П.Т. Саблук та ін. В їх дослідженнях увага приділялася системі правового забезпечення, цінового регулювання розвитку АПК держави, механізму формування та використання державного бюджету, організаційно-економічному механізму державного регулювання агропромислового виробництва, проблемі оподаткування сільськогосподарських товаровиробників та формуванню кредитно-фінансової політики в умовах аграрної реформи. Проте в умовах глибокого реформування колективних сільськогосподарських підприємств та трансформації їх на засадах приватної власності назріла нагальна потреба у здійсненні комплексного підходу до вирішення проблеми фінансової підтримки агропромислового виробництва в країні через механізм здешевлення кредитів.

Основна мета цього дослідження полягає у здійсненні аналізу ефективності фінансової підтримки підприємств аграрного сектора через механізм здешевлення кредитів, в обґрунтуванні мінімальної потреби в коштах для підтримки цін на рівні еквівалентних за основними продуктивними групами, у визначенні шляхів удосконалення системи бюджетних заходів підтримки та механізмів регулювання агросфери. На основі отриманих даних необхідно зробити узагальнення і висновки щодо значимості бюджетної підтримки сільськогосподарських суб'єктів через механізм здешевлення кредитів. Отримані дані будуть використані в подальшому дослідженні цієї проблеми.

Критичний стан забезпечення сільськогосподарських товаровиробників кредитними ресурсами, враховуючи їх значення для галузі, негативно вплинув як на здійснення реформ, так і на господарську діяльність всього АПК. Ось, наприклад, упродовж останніх шести років в основний капітал аграрного сектора було вкладено вдвічі менше коштів, ніж за один 1990 р., у той час як середня норма прибутку за цей період у банківській сфері становила 12 %, транспорті та зв'язку – 7 %, у промисловості – 4 %, а в сільському господарстві – мінус 0,5 %³.

Вихід із проблемної ситуації полягав у здешевленні кредитів шляхом часткової компенсації процентних ставок за рахунок бюджетних коштів. Практично ця ідея була реалізована постановою КМУ “Про додаткові заходи щодо кредитування комплексу сільськогосподарських робіт” від 25.02.2000 № 398. У відповідності з цією постановою у бюджеті з'явилася цільова програма “Часткова компенсація ставки за кредитами комерційних банків, що надаються сільськогосподарським виробникам для проведення польових робіт”. За цією статтею на 2000 р. у держбюджеті передбачалося 175 млн грн на часткову

компенсацію ставок за кредити, що надаються комерційними банками сільськогосподарським підприємствам⁴.

Такий захід сприяв значному поліпшенню ситуації на кредитному ринку, в результаті чого збільшилося надходження кредитних ресурсів в аграрний сектор. При цьому вперше за десять років роботи сільськогосподарських суб'єктів у ринкових умовах кредити залучалися не директивним шляхом, а через економічний механізм. Результати пільгового кредитування підприємств АПК представлені в табл. 1.

Із наведених даних можна зробити висновки про те, що за період дії програми фінансування через здешевлення кредитів (4 роки) підприємствам аграрного сектора АПК з державного бюджету було виділено 631 млн грн, що становить майже 158 млн грн у розрахунку на рік. По-друге, завдяки такому підходу суттєво поліпшилася динаміка кредитних надходжень в агроферу. У 2003 р. порівняно з 2000 р. розмір кредитних вкладень зріс більш ніж у 4 рази. По-третє, стабілізувався відносний рівень залучення пільгових кредитів і, нарешті, завдяки такому підходу у вирішенні питання кредитування аграрного сектора вдалося досить ефективно використати виділені бюджетні кошти. Про це свідчать дані про залучення пільгових кредитів на 1 грн компенсації процентних ставок. У середньому за 4 роки ця цифра дорівнювала 17 грн, а в окремі періоди вона була навіть вищою.

Отже, завдяки пільговому кредитуванню на 1 грн виданої компенсації із державного бюджету було залучено 17 грн пільгових кредитів. У сумарному вираженні за період дії програми пільгового кредитування це дало змогу залучити в аграрний сектор АПК 22,4 млрд грн кредитних ресурсів, з яких 9 млрд грн – на пільгових умовах, що в десятки разів більше, ніж до запровадження цільової програми кредитної підтримки агропромислового виробництва. Це свідчить про ефективність дії урядової програми щодо вирішення складного питання забезпечення агропромислового виробництва кредитними ресурсами.

Таблиця 1

Фінансова підтримка підприємств аграрного сектора через механізм здешевлення короткострокових кредитів, млн грн

Показник	Передбачено в бюджеті	Профінансовано	% фінансування	Одержано кредитів		% пільгових кредитів	Залучено пільгових кредитів на 1 грн компенсації
				всього	у т. ч. пільгових		
2000	175,0	49,9	28,5	2090	818	39,1	16
2001	150,0	135,0	90,0	5866	2803	47,8	21
2002	150,0	119,6	79,6	6200	2155	34,7	18
2003	338,7	326,5	96,4	8200	3189	38,9	15
Разом	813,7	631,0	77,5	22356	8965	40,1	17
У середньому на рік	155,0	157,7	101,7	5589	2241	—	—

Джерело: Бюджетна політика у контексті стратегії соціально-економічного розвитку України: Т. 4. – К.: НДФІ, 2004. – С. 244.

Узагальнюючи викладене, можна зробити висновок про те, що цільову програму фінансової підтримки підприємств агропромислового комплексу через механізм здешевлення кредитів слід вважати ефективною. За допомогою цієї програми за порівняно короткий термін її існування (2000–2004 рр.) вдалося: подолати кризовий стан у кредитуванні сільського господарства, збільшити надходження короткострокових кредитів у галузь у десятки разів, досягти рівня кредитного забезпечення сільськогосподарського виробництва до 60–70 % від потреби.

У результаті віддача від вкладених бюджетних коштів відповідно до розробленої програми становить 15–20 грн залучених кредитів на 1 грн фінансової підтримки.

Враховуючи наміри України стосовно входження до СОТ і необхідності у зв'язку з цим забезпечення конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції та продовольчої безпеки країни, галузь потребує значного розміру державної підтримки, яка на сьогодні здійснюється саме на основі механізму кредитного забезпечення сільського господарства, який розробляється Кабінетом Міністрів України.

Згідно зі ст. 12 Закону України „Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001–2004 років” складовими механізму кредитного забезпечення сільського господарства є: визначення обсягів кредитів за рахунок державних ресурсів, які спрямовуються на розвиток сільського господарства; створення інфраструктури фінансово-кредитного забезпечення сільського господарства; режим спеціального кредитування, який передбачає за рахунок Державного бюджету України компенсацію ставки за кредитами в розмірі не менше 50 % облікової ставки, встановленої Національним банком⁵.

Бюджетна підтримка сільського господарства у більшості країн світу здійснюється за такими основними напрямками: компенсація збитків товаровиробникам унаслідок зміни ринкових цін на вироблену продукцію; регулювання пропорцій міжгалузевого і внутрішньогалузевого обмінів; підтримка агровиробництва на оптимальному рівні для забезпечення продовольчої безпеки країни; проведення протекціоністської політики щодо вітчизняних товаровиробників; розробка і впровадження нових технологій, забезпечення інформацією та створення ефективної економічної інфраструктури, що сприяє непрямій підтримці АПК.

Так, О. Гордєєв зазначає, що бюджетна підтримка в розрахунку на 1 га сільгоспугідь у США, Канаді, Угорщині, Туреччині становить 100–200 дол. США, а у Фінляндії та Норвегії – 1600–3000 дол. США⁶.

Зокрема, у США переважна частина виплат здійснюється в межах цільових програм. Держава субсидує дослідження в галузі сільського господарства і поширення інформації. Понад 40 років діє порядок пільгового агропромислового кредитування. Функціонує система страхування фермерів від втрати врожаїв унаслідок стихійних лих і нестабільності виробництва. Лише розмір частки безпосередніх бюджетних виплат виробникам агропродукції коливається в межах 7–12 % від усієї вартості вироблених товарів і послуг.

Водночас і країни Європейського Союзу щорічно асигнують майже 50 млн дол. США на підтримку агропромислового комплексу. За даними Всесвітнього банку, передові країни щорічно витрачають до 100 млрд дол. США на розвиток АПК.

Нині в Україні немає реальних джерел для достатнього інвестування аграрної сфери (щорічна потреба в інвестуванні сягає близько 25 млрд грн, у тому числі на придбання технічних засобів – 15 млрд грн). У таких обсягах інвестування галузі на даному етапі неможливе. Проте кошти в обсязі 5 млрд грн повинні передбачатися щорічно в рамках програм здешевлення довгострокових кредитів та вартості сільськогосподарської техніки.

Мінімальна потреба в коштах для підтримки цін на рівні еквівалентних за основними продуктовими групами у 2004 р. становила 10 млрд грн (табл. 2).

Річна потреба в коштах на реалізацію прийнятих в державі цільових програм та на поточні заходи для їх підтримки становить близько 3,7 млрд грн.

Таким чином, загальна потреба у бюджетних і позабюджетних коштах на рік для підтримки розвитку сільського господарства (без урахування потреби на інвестування галузі) становить 13,7 млрд грн (відповідно 10 млрд грн + 3,7 млрд грн).

На сьогодні в Україні на стадії реалізації знаходяться такі цільові програми, спрямовані на розвиток агропромислового комплексу України: “Селекція і насінництво (2001–2005)”, “Програма розвитку виробництва засобів захисту тварин на основі сучасних технологій на 2001–2005 роки”, Національна програма розвитку агропромислового виробництва та соціального відродження сіл України на 1999–2010 рр. тощо⁷.

Привертають увагу прогнозні укрупнені розрахунки, які показують, що за умови виконання комплексу заходів, передбачених розробленим проєк-

Таблиця 2

Потреба в коштах для підтримки цін і доходів на рівні еквівалентних та її забезпеченість за рахунок сум ПДВ, що залишаються у сільськогосподарських підприємствах, млн грн

Класифікація підтримки	Роки				
	2000	2001	2002	2003	2004
Потреба всього, у тому числі для підтримки цін і доходів на:	3530	5072	7416	9853	10000
зернові культури	–	1884	3372	1859	1750
цукрові буряки	170	279	62	531	760
насіння соняшнику	306	168	344	1120	980
молоко	561	976	1045	584	850
велику рогату худобу	1902	1104	1525	2652	2640
свиней	321	31	178	655	720
іншу продукцію	279	630	889	2452	2300
Залишилося сум ПДВ у розпорядженні сільськогосподарських підприємств	500,7	1221,3	2007	1950	–
Рівень забезпеченості, %	14,1	24,0	27,1	20,0	–

Джерело: Бюджетна політика у контексті стратегії соціально-економічного розвитку України: Т. 4. – К.: НДФІ, 2004. – С. 217.

том Програми розвитку агропромислового виробництва і соціального відродження сіл України на 1999–2010 рр., необхідно залучати додаткові кошти в таких обсягах: 2005 р. – 7610 млн грн; 2010 р. – 5990 млн грн. З них відповідно становлять: кошти державного бюджету – 650 і 750 млн грн; кредити банків – 5580 і 3640 млн грн та іноземні інвестиції – 1380 і 1600 млн грн. Виконання даної програми дасть змогу сільськогосподарським товаровиробникам у 2005–2010 рр. забезпечити рентабельність на рівні 5–10 %⁸.

Таким чином, в ринкових умовах аграрне виробництво без державної підтримки і бюджетного регулювання не спроможне функціонувати, що ставить під загрозу продовольчу безпеку держави. Продовольча безпека – це стійке до негативних внутрішніх та зовнішніх впливів забезпечення всіх верств населення країни продовольством в необхідній кількості, асортименті та якості. Адекватний механізм гарантування продовольчої безпеки є важливим чинником формування системи економічної безпеки держави та її окремих регіонів⁹.

Через нестачу коштів в сучасних умовах розвитку економіки підтримка галузей АПК не буде забезпечуватися навіть на рівні бюджетного планування. А незначні кошти, виділені на підтримку, не носитимуть комплексний і системний характер, не враховуватимуть технологічні потреби у часі і не справлятимуть стимулюючий вплив на розвиток аграрного виробництва.

При цьому варто зазначити, що за нинішньої ситуації на ринках сільськогосподарської продукції та матеріальних ресурсів для села лише збільшенням обсягів бюджетного фінансування, концентрацією і зосередженням його на пріоритетних напрямках розвитку галузі становища в сільському господарстві виправити повною мірою не вдасться.

Тому припиняти дію програми, спрямовану на фінансову підтримку підприємств агропромислового комплексу України через механізм здешевлення кредитів, як пропонують окремі спеціалісти державних органів, недоцільно. Вважаю, що її виконання слід продовжити, але при цьому потрібно вдосконалити окремі положення, а саме:

- опрацювати методичні підходи щодо визначення потреби у фінансових ресурсах для здешевлення кредитів з таким розрахунком, щоб у бюджеті передбачалися для цієї мети більш обґрунтовані розміри коштів, для чого необхідно:
 - а) за базу для визначення потреби у кредитних ресурсах для виробничої діяльності взяти витрати;
 - б) визначати витрати, які підлягають кредитуванню, і на цій основі розробити нормативні потреби у кредитних ресурсах;
 - в) на підставі загальної потреби у кредитних ресурсах опрацювати підходи (методику) до визначення розміру фінансової підтримки для здешевлення короткострокових кредитів;
- розробити чіткі умови пільгового кредитування агротоваровиробників;
- удосконалити механізм адміністрування пільгових кредитів з таким розрахунком, щоб максимально спростити оформлення одержання сільськогосподарськими підприємствами пільгових кредитів;

- переглянути схему руху бюджетних коштів для компенсації процентної ставки з метою надходження їх не до банків, а до сільськогосподарських підприємств;
- переглянути підходи до формування пільгової ставки кредитування. Доцільно встановлювати її розмір на кожний рік і бюджетними коштами для здешевлення кредитної ставки на державному рівні підтримувати її рівень.

¹ Берлач Л.І. Основи економічних теорій. — К.: Фенікс. — 2001. — С. 228.

² Дем'яненко М. Кредитний механізм аграрного сектора економіки в період становлення ринкових відносин // Економіка України. — 1999. — № 4. — С. 15–24.

³ Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку / Інформ.-аналіт. зб. ІАЕ УААН. — Вип. 5. — К., 2002. — С. 539.

⁴ Бюджетна політика у контексті стратегії соціально-економічного розвитку України: Т. 4. — К.: НДФІ, 2004. — С. 217, 243, 244, 261.

⁵ Закон України “Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001–2004 років” від 18 січня 2001 р. № 2238-III // Відомості Верховної Ради. — 2001. — № 11. — С. 52.

⁶ Гордеев А. Экономические механизмы регулирования агропромышленного производства // Экономист. — 1998. — № 6. — С. 90–93.

⁷ Лузан Ю.Я. Організаційно-економічний механізм державного регулювання агропромислового виробництва в Україні: Дис. ... канд. екон. наук 08.07.02 / Нац. аграр. ун-т. — К.: УААН, 1999. — С. 60.

⁸ Лузан Ю.Я. Концептуальні основи розробки та організації здійснення Національної програми розвитку агропромислового виробництва і соціального відродження сіл України на 1999–2010 роки // Економіка АПК. — 1999. — № 7. — С. 3–8.

⁹ Скидан О.В. Проблема продовольчої безпеки та концептуальні шляхи її вирішення на принципах сталого розвитку // Вісник ХНАУ. — 2004. — № 3. — С. 203.